

Metafiziğin Temellendirilmesi Bakımından Ben-Zaman İlişkisi: Kant ve Heidegger Ekseninde Bir Çözümleme

The Relationship between Self and Time in Grounding of Metaphysics: An Analysis with Reference to Kant and Heidegger

SİBEL KIRAZ

Manisa Celal Bayar University

Received: 15.09.2020 | Accepted: 30.03.2021

Abstract: Heidegger interpreted Kant's Critique of Pure Reason, in an effort to ground metaphysics. This study aims to analyze the relationship between self and time as the key point of that interpretation with reference to Kant and Heidegger. Unlike Kant, Heidegger focuses on and awards significance to the concept of time in order to attain ontological knowledge. By doing so, the philosopher pushes the boundary that Kant draws between knowable and unknowable. In order to reveal how Heidegger achieves that, one should first shed light on how self and time relate to the concepts of transcendence, infiniteness, finiteness, thinking and self-consciousness. This article, which also aims to interpret the said relationality, consequently, holds that Heidegger, reduces the distance between humans and reality through his attempt to ground metaphysics.

Keywords: Heidegger, Kant, metaphysics, self, time, thinking, self-consciousness.

Giriş

Heidegger, Kant'ın felsefesini yani transandantal felsefeyi kullanarak ve yeniden yorumlayarak bir zemin oluşturup bu felsefenin ötesine geçmek niyetindeydi. Düşünürün çabası, Kant'ın transandantal felsefesiyle ya da en azından bu felsefenin iskeletiyle, ana hatlarıyla, büyük bir kısmıyla çelişmeden Kant tarafından aktarılışını çözümleyip daha anlaşılır hale getirmek suretiyle bu felsefenin önemli gördüğü bazı noktalarını daha fazla belirginleştirmek yönündedir. Heidegger, böylece Kant'ı daha ileriye götürmeyi hedeflediği kendi felsefesini kurmak istiyordu.

Burada Kant'ı daha ileriye götürmekle kastedilen, metafiziğin temellendirilmesidir. Kant *sentetik a priori*'nin olanağını tam anlamıyla ortaya koymuş olsa bile bu, felsefe ağacının köklerinin tutunduğu toprağa ya da ağacın köklerinin tam da o toprağa tutunuşunun açıklanmasına, temellendirilmesine ilişkin bir içeriği ilk bakışta, genel bir görünüm olarak sunmuyor gibidir.¹ Kant 'düşünme'yi temel alırken Heidegger Kant'tan daha ileriye gitme yolunda zamanı bir kilit, düğüm noktası olarak görerek merkeze alır. Bu nedenle transandantal felsefede zamanın rolüne ve zamanın bu felsefenin bütünüyle olan ilişkisine odaklanır. Heidegger, *Phenomenological Interpretation of Kant's Critique of Pure Reason (Saf Aklın Eleştirisinin Fenomenolojik Yorumu)*'da; "Kant, düşünme ve düşünmenin nesne ilişkililiğiyle hizmet edilen önemli noktayı görmesine rağmen, görüyü -zaman-düşünmeden daha *a priori* almak yerine, düşünmeyi görüden daha fazla kökensel olarak *a priori* görür" (Heidegger, 1997b: 168) der. Kant'ta bilinen her şey zamanın etiketini taşır ve ben'in kuruluşu ile zaman yakından ilişkilidir. Dolayısıyla Heidegger'in sorduğu aşağıdaki soruların tatmin edici cevapları oldukça değerlidir.

Saf bir görü olarak zaman saf düşünmeyle birleşmelidir. Bu saf düşünme özünde, Kritik'in temel sorununun çok eğreti bir biçimde ön betimlenmesinin kendiliğindenlik eylemidir, ki bu sorunu şu şekilde tanımlayabiliriz: saf bir görü olarak zamanın kökensel, *a priori* birliği ve de saf anlama olarak "düşünüyorum" nasıl mümkündür? Her ikisi de subjektifliğin belirlenimleri olan zaman ve düşünüyorum bu subjektiflikte nasıl birleşebilir? Bu soruyu daha

¹ Descartes felsefeyi kökleri metafizik, gövdesi fizik, bu gövdeden çıkan dalları da öbür bilimlerin hepsi olan bir ağaca benzetir. Bkz. Descartes, 1983: 34. Heidegger ise bu felsefe ağacının köklerinin hangi toprakta tutunduğunu sorgular.

radikal bir biçimde soracak olursak, subjektiflik temel kuruluşunda nasıldır ki zaman gibi bir şeyi düşünüyorum'la birleştirebilir? (Heidegger, 1997b: 111).

Kant'ta üç transandantal yeti; hissetme, hayalgücü ve düşünme'dir. Zaman hissetme yetisinin *a priori* formudur. Hayalgücü hissetme ve düşünme arasındaki bağlantıyı sağlar. Bu soru birbirine indirgenemeyen iki şey olan görü ve kavramın nasıl ilişki kuracağı sorusuyla yakın akrabadır.² Düşünme görüleneni anlaşılır hale getirir.

Heidegger'in ifadesiyle: Bir bilgi unsuru olan düşünmenin ayırt edici temel özelliği nesneyle olan ilişkisidir fakat nesneyle ilişkili haliyle düşünme aynı zamanda öznenin bir eylemidir; esasında birleştirme anlamında bir işlemdir. Bir temsilleri birleştirme işlevi, aynı zamanda temsiller arası ilişkilerin temsildir (Heidegger, 1997b: 119). Peki var olanlardan biri olan insanın temsil etme üzerinden bir dünyayı bir arada tutmasının olanağı, bilinç mekanına gelip gidenlerin birliği, temsili fenomenal dünya, zamanın buradaki rolü, ben mekanının ontolojik statüsü ve bu mekanın şimdilerde kaybolmayıp şimdileri kuşatması nasıl açıklanabilir? Bu sorulara cevap aramak için düşünmeye biraz daha yakından bakalım.

Kant *Saf Aklın Eleştirisi*'nde: “Düşünüyorum'un bütün temsillerime eşlik edebiliyor olması gerekir; yoksa bende hiçbir biçimde düşünülemez bir şey temsil ediliyor olacaktır ve bu, temsilin imkansız olduğunu ya da en azından benim için bir hiç olduğunu söylemekle eş değerdir” (Kant, 1998: B132) der. ‘Düşünüyorum’ ifadesindeki –yor eki bu ifadeye şimdiki zaman anlamı katar. Buna göre ‘düşünüyor olmayı düşünüyor olmak’ da bir düşünme olduğu için o da zamanın içinde olacaktır. Peki düşünmeyi zamandan ayrı olarak tasavvur edebilir miyiz? O halde içinde zaman bildiren bir işaret bulunmayan bir ifade kullanalım; ‘düşünmeyi düşünmek’. Burada düşünmeyi düşünen yani düşünen kimdir? Düşünen, düşünceyse ‘kendi kendini düşünen düşünce’nin ontolojik statüsü nedir? ‘Ben düşünüyorum’ dersek düşüneni ‘ben’ olarak belirleriz. O halde ben kimdir ve o nasıl düşünür?⁴

² Hayalgücü konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Salman: 2017. Salman'ın ifadelerinden özetle: Hayalgücü, görü ve düşünmenin temsillerinin bilgiye dönüşebilmesi için gereken sentezi yapar. Bilmenin kaynağı olan bu sentez Kant felsefesinde önemli bir yere sahiptir.

³ Eserin orijinal adı *Kritik der reinen Vernunft*'dir. Bu çalışmada kaynak olarak İngilizce çevirisi kullanılmıştır.

⁴ Bu noktada Kant'ın Descartes eleştirisini hatırlamak faydalı olacaktır. Bu eleştiriyi Coş-

Kant, zamanı, eski anlayışla karşılaştırılınca var olanların ölçüsü olarak değil, hissetmenin *a priori* formu olarak görür. Ona göre “Zaman tüm sezgilerin temelinde yatan zorunlu bir temsildir” (Kant, 1998: A31). Kant’ın bu yaklaşımını öğrenene kadar kafamı kurcalayan birtakım sorular vardı; Acaba var olanlar zamanı nasıl ölçüyor? Yaşlanan birinin bedeni geçen zamanı nasıl sayıyor? Değişime iten zaman mı? Yoksa zaman mı değişimi (değişime) itiyor? Değişim durursa zaman da durur mu? Yoksa zaman durursa mı değişim durur? Zaman akan bir şeyse bu da bir hareket değil midir? Değişim ve zaman aynı şey olabilir mi?

Aristoteles zamanı harekete bağlıyordu. Hareket olmasaydı zamanı ölçemeyeceğimizi söylüyordu. Düşünür *Fizik* adlı eserinde zaman ve hareketin aynı şey olmadığını fakat birbirlerini belirlediklerini söyler. Ona göre zamanı hareketle hareketi de zamanla ölçeriz (Aristoteles: 2001: 189,199). Kant transandantal felsefesiyle her ne kadar zamanı var olanların ölçüsü olarak görmeyerek, var olanları bize temsil edildikleri halleriyle bilebileceğimizi dile getirirse de; birliğin sağlanması, ben’in zamanla ilişkisi bakımından kafa karıştırıcı sorular sordurur.

Yine de Kant ve Heidegger aracılığıyla bütün bunlar üzerine yapılan refleksiyon insanda her an bir sırta erecekmiş, hakikate ulaşacakmış hissi uyandırıyor. Fakat sınırına dayanılmış gibi duran hakikat her nasılsa gizli kalmayı başarıyor. Burası, refleksiyonun patinaj yaptığı bir yer. Tekerlek bütün hızıyla dönüyor, yer yer zemine de değiyor ama her an zeminle hızla hareket ettirici bir temas kuracakmış gibiyken kuramıyor. Kant’ta onun felsefesine özgü anlamları olan ve birbirlerinin tanımları içinde geçen birçok kavram olması da zorlaştırıcı etmenlerden biridir. Belki bu çalışma da bir patinaj olacak ama en azından patinajı harekete biraz daha yaklaştıracak bir çaba olma umudu taşıyor.

Buraya kadar Kant ve Heidegger ekseninde ele aldığımız metafiziğin temellendirilmesi problemine ilişkin odaklandığımız ‘düşünme’, ‘ben’ ve ‘zaman’ gibi kavramlara kısaca değindik ve bu kapsamda bir takım sorular ortaya attık. Bir tür serim özelliği taşıyan bu girişten sonra şimdi Heideg-

kun Şenkaya’dan aktararak şöyle özetleyebiliriz: “*Düşünüyorum* yalnızca düşünme fiilinin bir temsildir ve bu fiilin bilinci, görünün koşullarından bağımsız olarak bir kendinde *Ben*’in bilgisinin kaynağı yapılamaz. Kant görünün entelektüel değil yalnızca duyuşal olduğunu ileri sürerek, ben’in Descartes’ın ileri sürdüğü türden bir bilgisinin bizim için olanaksız olduğunu söyler.” (Şenkaya, 2014).

ger'in dikkat çektiği metafiziğin temellendirilmesi problemini irdeleyelim.

1. Metafiziğin Temellendirilmesi Problemi

Felsefe yapan, ontoloji ve metafizik alanında uğraş vererek hakikatin sırrına ermeye çalışan insanın, sırrına ermeye çalıştığı hakikatle ilişkisi nedir? İnsan sonlu bir var olan mıdır? Yoksa sonsuz bir var olan mıdır? Bir yanda insan bir yanda hakikat varsa bu ikisi arasındaki erişimi sağlamak veya bu erişimin nasıl sağlandığının açıklamasını yapmak, önce insanın çözümlenmesini gerektirir. Heidegger, bu çözümlenmeye girişmiştir. Düşünür, *Kant ve Metafizik Problem* adlı eserinin girişinde çalışmasının amacını şöyle açıklar:

Aşağıdaki araştırma, temel ontolojinin bir sorunu olarak metafiziğin problemi gözler önüne sermek için Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ni metafiziğin temellendirilmesi olarak yorumlamayı amaçlamaktadır. Temel ontoloji, sonlu insan özünün ontolojik açıdan çözümlenmesi anlamına gelir. Bu ontolojik çözümlenme, "insanın doğasına ait" metafizik için temel hazırlamalıdır. Temel ontoloji, metafiziğin olanaklılaşması için gerekli olan insan(sal) *Dasein*'in(in) metafiziğidir (Heidegger, 2013).

Kısacası Heidegger bu cümlelerde metafiziği temellendirmek amacıyla bir Kant okuması, yorumu yapmayı amaçladığını dile getirmiştir. Ona göre metafiziğin temellendirilmesi, sonlu insan özünün ontolojik bakımdan çözümlenmesiyle mümkündür.

Kant, aklı eleştiriye tabi tutmakla insanın bilmesinin koşullarını ortaya koymuştur. Ona göre varlık, insan aracılığı ile temsil edilerek kendini açar. Fenomenal dünya, insanda kurulur ve bu dünyanın birliği insanda sağlanır. Fenomenal dünya ile kastedilen fenomen olarak açığa çıkarlar, insanda temsil edilenlerdir. Bilindiği üzere Kant'a göre numen (*noumenon*), yani *kendinde şey* bilinemez. Ancak fenomen (*phenomenon*) bilinebilir. Bülent Gözkan'ın dile getirdiği gibi Kant için: "İnsan varlığında transandantal yetilere tabi şekilde temsil ve tesis edilerek fenomen olarak açığa çıkarılmış olanlar dışında bir gerçeklik yoktur" (Gözkan, 2010). Fenomenal bilginin tamamı ontik bilgidir ama bu ontik bilginin ortaya çıkmasının zeminini sağlayan şey ontolojik bilgidir.

Yani ontik bilgi ontolojik bilgiyle ortaya çıkar (Heidegger, 1997a: 27). Ontolojik bilgi ontik bilginin olanağını sağlayanların bilgisidir. Bu olanağı

sağlayanlar tecrübe edilemez ancak onlar aracılığıyla tecrübe edilir. Kant burada bir sınır çizmiştir ve yolu kapatmıştır. Heidegger ise Kant'ın kattığı bu yolu açmaya çalışır. Bunun için Kant'ın felsefesinde bu yolu açmaya uygun bir yer arar. O Kant'ın felsefesinden metafiziğin zeminine doğru arzetten bir kuyu açmak niyetindedir. Ona göre suyun fışkıracığı uygun bölge ise görü ve kavramın ortak köküdür.

Kant ne görü kavrama ne de kavram görüye önceliklidir der. Ona göre kavramsız görüşler kör, görüşüz kavramlar boştur (Kant, 1998: B75). Heidegger görü ve kavramın ortak kökünün hayalgücü olduğunu söyler. O, Kant'ın şematizm üzerine yaptığı araştırmayı hayalgücü üzerinden yaparak ileri götürmeye çalışır.

Kant'ta bir *Gegenstand*, *Objekt* ayrımı vardır (Heidegger, 1997a: 224). *Gegenstand* görüsel karşılıktır. *Objekt* nesnedir. *Gegenstand*'ın mantıksal formu şemalardır, mekanı ise görü mekanıdır. Hayalgücü olmaksızın onun tesis edilmesi mümkün değildir. Hayalgücü görüden kavrama, kavramdan görüye geçmeyi sağlayan yetidir; kavramları zamansal, görüşleri kavramsal kılar. Üretici hayalgücü yeniden üretici senteziyle zamanı bir arada tutar.⁵

Ortak kök üretici hayalgücü dolayısıyla zamandır. Kant'ın söylediği gibi bilinemez değildir (Heidegger, 1997a: 26). *Kant ve Metafizik Problem*'in temel tezi budur. Bu ortak kök ontolojik senteze yani var olanların var olan olarak ortaya çıkmasının zeminine olanak sağlar. Bunu Heidegger'in cümleleriyle ifade edecek olursak: Üretici hayalgücü bir var olanın tecrübesini önceler şekilde nesnellik ufkunun -ki o ufuk zamandır- suretini zamanın saf resminde meydana getirerek bir var olanın mevcudiyetine dayanmadan onun belirebileceği ufku üretme yetisidir (Heidegger, 1997a: 92). Dolayısıyla Heidegger'in metafiziğin temeli hususunda zamanı ön plana çıkardığı açıktır. Bütün insan bilgisi zamana tabidir. Hayalgücü doğrudan doğruya zamanla ilişkili olarak çalışır. Saf akıl var olanlara aşkındır. O, ontolojik düzlemedir; var olanlar ise ontik düzlemde. Kant, var olanların temelinde yatanın onların varlık ilkesi haline geldiğini söyler. Dolayısıyla metafiziğin temelinin kaynağının, saf insan akli olduğu söylenebilmektedir. Kendinde bir akıl (*logos*) değil. Akıl insanda yerleşiktir. Diğer taraftan insan ölümlü bir varlıktır yani sonludur. Buna karşılık zamanın

⁵ Hayalgücünün işlevine ve *Gegenstand-Objekt* ayrımına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Gözkan, 2018.

sonsuzluğundan söz edilir. Matematik de sonsuzda yapılıdır. Bu bir çelişki midir? Yoksa sonlu insan aklı aynı zamanda sonsuzluğu da kuşatabilir mi? Bu noktada insanın sonluluğu ve aşkınlık meselesini biraz açmak yerinde olacaktır.

2. İnsanın Sonluluğu ve Aşkınlık

Heidegger sonluluğun insan aklının bir kusuru olmadığını söyler (Heidegger, 1997a: 15). Batı metafiziği hakikatin insana aşkın olduğunu savunuyordu. Bu metafizikte, zamana tabi olmayan bir hakikat vardı. Heidegger bunu eleştirir. Sonsuz *logos* yerine sonlu insan aklını koyar ve varlığın anlamının zamanda ortaya çıktığını ileri sürer.

Heidegger'in aşkınlık görüşü Kant'inkinden çok Husserl'inkine benzer. Husserl'de aşkınlık, kendinde bir aşkınlık değil yönelimsel olanın aşkınlığıdır. Heidegger'e göre; "Kant şunu görmemiştir: Aşkınlık Dasein'in ontolojik konstitüsyonunun özel belirlenimidir. Olgusal olarak var olan bir Dasein kendinin dışında bir Dasein'dir. Aşkınlık Dasein'in kendinin dışında olması ve kendine dönebilmesidir" (Heidegger, 1997b: 213).

Kant'a göre ben'in birliği, akan zaman içinde *apperzeption*'la yani ben bilinciyle sağlanır. Bununla birlikte Kant *apperzeption* (tamalgı) fiilinin arka planının bilinemeyeceğini söyleyerek aşkınlığın önünü kapatmıştır. Gözkan bir düşünme fiili olan bu fiilin bilinmeyen failinin Kant'ın "transandantal özne = x" olarak adlandırdığı bir kendinde-şey olduğunu belirtir (Gözkan, 2018).

Buna karşılık Heidegger, *Varlık ve Zaman*'da zamanı ikiye ayırır. Biri alelade zaman diğeri biçim verme olarak ortaya çıkan zaman. Transandantal hayalgücü kökensel zamandır. Transandantal hayalgücü insan öznesinin kökensel birliğini meydana getirmektedir (Heidegger, 1997a: 131). Dolayısıyla Kant'ta özbilincin arka planı bilinemezken Heidegger bu arka plana zamanı yerleştirmiştir.

Buna dayanarak Heidegger'in insan ve aşkınlık arasında kurduğu ilişkinin Kant'ın kurduğu ilişkiden farklı olduğu söylenebilir. "Aşkınlık Dasein'in kendinin dışında olması ve kendine dönebilmesidir" cümlesi anlam bakımından oldukça yoğundur. İnsan "bilen var olan" olarak -bu bilmenin koşulları bir noktada aşkınlıkla temas ediyorsa- kendine yöneldiğinde aşkınlıkla arasındaki mesafe en aza iner. Heidegger'in sözleriyle;

Dasein, ontik konstitüsyonu bakımından bir öntonolojik varlığa sahiptir. Dasein'in varlık minvali, bizzat *var* olmak suretiyle varlığı anlamasıdır. Bu rabita akılda tutularak gösterilecektir ki, Dasein'in varlık gibisinden bir şeyi belirtik olmadan anlayıp yorumlaması, *zaman* iledir. O halde, her türlü varlık anlayışının ve varlık yorumunun ufkunun *zaman* olduğu gün ışığına çıkarılıp sahici biçimde kavranmalıdır (Heidegger, 2011: 18).

Burada cevaplanması gereken bir soru var: Sonsuz zamanı bir arada tutan şeyin kendi sonlu olabiliyor? McTaggart geçmiş, şimdi ve geleceğin birbirine göreliliği nedeniyle zamanın gerçekdışı olduğunu ileri sürer (McTaggart, 1908). Şimdi, gelecek için geçmiş, geçmiş için gelecektir. Heidegger'in görüşü böyle bir görelilik içermez çünkü insan denilen bu sonlu var olan, bir yandan şimdide var olur, bir yandan geçmiş ve geleceği de şimdije ekleyerek zamanı bir arada tutar. Bu sonlu var olan yaşadığı sürece onun için hep şimdidir. Geçmiş ve gelecek şimdide kurulur. Kısacası bu sonlu var olan, zamanı bir arada tutma işlevini şimdide görür.

Bu bağlamda insanın sonluluğu bir kusur değil bir zorunluluktur. Heidegger'e göre insandan daha kökünde olan ondaki Dasein'in sonluluğudur (Heidegger, 1997a: 160). İnsan hep ölümsüz olmanın hayalini kurar fakat belki de ölümsüzlük insanın başına gelebilecek en büyük felakettir. Heidegger varlığın anlaşılmasının koşulu olarak sonluluk bilincini öne sürer: "En içsel esasıyla self kökensel olarak zamanın kendi olduğu için ben zamanın içinde kavranamaz. Bu da insan öznesinin sonluluğunu mümkün kılar. [...] Varoluş ancak varlığı anlama zemininde mümkündür. Varlığı anlama da sonluluk bilinciyle olur" (Heidegger, 1997a: 136, 159).

Buraya kadar ele alınanlardan çıkarılacak sonucu kısaca özetleyelim: Zamanı bir arada tutan ben'in birliğidir. Ben'in birliği de akan zaman içinde özbilinçle sağlanır. Kant'ta buradan daha geriye gidilemez yani özbilincin kaynağı bilinemez. Heidegger Kant'tan bir adım geriye giderek o kaynağın zaman olduğunu öne sürer. Bu nedenle ona göre her türlü varlık anlayışının ufkuz zamandır.

Zamanı bir arada tutan ben'in birliğidir fakat aynı zamanda ben'in birliğinin arkasında da zaman vardır. İnsan şimdide var olur yani sonludur fakat geçmiş, şimdi ve gelecek demek olan sonsuz zamanı şimdide kurar. Şimdide kurduğu bu sonsuz zaman dolayısıyla da sonlu olan kendini bilir ve varlığı anlayıp yorumlayabilir. Sonuç olarak insanın sonlu, zamanın

sonsuz olması insan ve zamanı karşılıklı olarak birbirinin garantörü yapar. Bu kısa özetin ardından ben-zaman ilişkisini daha ayrıntılı irdeleyebiliriz.

3. *Ben ve Zaman*

Kant felsefesinde sentezin önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiş-tik. ‘Ben’ de sentezle kurulur. Bu durumda özbilincin zamanda aynı kal-ması nasıl mümkündür? Temsilin aynılığı ben’in aynılığından kaynaklandı-ğına göre ben’in aynılığının bilincinin zamanla olan ilişkisi nedir? Belki transandantal yetilerin fiilleri gibi ortaya çıkan dolayısıyla tözsel olmayan, kurulan fakat bir yandan da zamanın etkisine kapalı olan ve bu anlamda bir dayanak noktası rolü üstlenen bir unsur düşünmek çözüm sağlayabilir. Fakat ben mekanına dahil olup dolayısıyla bir bakıma zamanın etkisiyle kurulup yanı sıra zamandan etkilenmeyen bir unsurdan nasıl söz edilebilir?

Bunun için her şeyden önce ‘Bir şeyin etkisiyle ortaya çıkıp o şeyden etkilenmeyen bir şey olabilir’ biçimindeki bir önermeyi temellendirmek gerekir. Diğer taraftan söz konusu unsur yeni ortaya atılacak bir unsur olmamalı, Kant’ta zaten var olmalı ya da Kant’ın felsefesinin onun bize aktardığı halinin söz konusu soruların cevabını içerdiği ve Kant’ın zaten bu sorunları çözdüğü keşfedilmelidir. Çünkü yeni bir unsur ortaya atarak onun bütün bir transandantal felsefeyle hesaplaşmasını, bu felsefede ken-dine sağlam bir yer bulmasını, bu felsefeyle bütünleşmesini sağlamak ya çok zor ya da eğer kendi içinde sıkı bir terminolojik ilişki ağı olan bu fel-sefede eksik bir şey yoksa imkansız olacaktır.

Bir şeyin bir ve aynı etkiye hem açık hem kapalı olması çelişmezliğe aykırıdır. Fakat söz konusu o etkiyle oluşarak, ortaya çıkarak, o etkiye kapalı olmak ayrı, o etkiyle oluşmayarak o etkiye kapalı olmak ayrı şeyler-dir. Söz gelimi dalgalar köpüğü oluşturur. Dalga köpüğe içkindir fakat köpük ve dalga ayrı şeylerdir. Köpük oluşuktan sonra dalga köpüğe etki edebilir mi? ve köpüğün dalgaya etkisi nedir? Bu analogiyle biraz nefes aldıktan sonra Kant ve Heidegger’e odaklanarak devam edelim.

Interpretation’da üç sentezin Kant’ın gösterdiği halinin ve Heidegger’in yorumladığı halinin karşılaştırılabileceği diyagrama bakınca şunu görürüz; Heidegger’in yorumunda tanıma sentezi (*synthesis of recognition*)⁶

⁶ Daha önce görülen şeyi tanıma, bir ve aynı şey olduğunu teşhis etme.

özbilinç'le (*apperception*) ilişkilendiriliyor ve aradan çıkarılıyor. Böylece özbilinç'le zaman arasında doğrudan bir bağlantı oluşuyor. Yeniden üretim sentezi ve ayırısama sentezine (*synthesis of apprehension*) bir de öntanıma ekleniyor (Heidegger, 1997b: 249). Burada tanımanın özbilinç'e atılması anlamlı görünüyor. Özbilinç kendi kendinin de bir ve aynı şey olduğunun bilincinden kendi olmayanın bir ve aynılığını çıkarsayabilir. Burada bir 'ben' ve 'ben olmayan' ilişkisi var. Karşılıklı bir belirleme söz konusu.

Ben'in aynı kalışı onu zamanın dışına çıkarmamızı gerektirir mi? Belki de yukarıda sözünü ettiğimiz unsur Ben'dir. Aynı kalan bir şey, aynı kalmayan şeyleri birleştiriyordur. Durumu somutlaştırmak adına şu analogi yararlı olabilir: Başından beri bir odada sabit olarak bulunan biri odaya girip çıkan herkesten haberdardır. Hangisinin önce, hangisinin sonra girip çıktığını, arada tekrar odaya girenleri, herkesin odada neler yaptığını ve nasıl etkileşip değişim geçirdiğini bilir. Ayrıca başından beri odada sabit olarak bulunan kişi diğerleriyle de etkileşim halindedir. Fakat o kendini diğerleriyle karıştırmaz. Kendinin odada başından beri sabit olarak bulunan kişi olduğunun da bilincindedir. Odaya girip çıkan kişileri tezahürler, temsiller olarak düşünebiliriz. Kendinde temsil edilenleri temsil edildikleri halleriyle bilen, kendini nasıl bilir? Burada fiiliyle ben'i ortaya çıkaran ama bilinmeyen, sadece düşünülebilen, transandantal özne; 'kendinde şey' önem kazanıyor.

Heidegger üç sentezi de hayalgücüne bağlıyor. Hayalgücü geçmişi ve şimdikiyi bir arada tutuyor. Hayalgücünü de doğrudan zaman ve özbilinç'e bağlayan Heidegger böylece zaman ve özbilinç'in rolünü ön plana çıkararak bir adım daha ileri gitmiş oluyor. Kant'ta görü ve kavram arasındaki ilişkiyi, ortaklığı, birbirine temas etmeyi açıklamak gibi zor bir görevle karşı karşıya kalınıyordu. Heidegger'de zaman ve özbilinç ilişkisinin açıklanması gibi içinden çıkılması daha kolay görünen bir zorlukla karşı karşıya kalınıyor. Bu, bir anlamda zaman ve üç transandantal yetiden biri olan düşünme arasındaki ilişkidir. Zaman'ın üç transandantal yetiden biri olan hissetme'nin *a priori* formu olduğunu söylemiştik. Düşünme de bir diğer transandantal yeti idi. Şimdi *a priori* olan, tecrübeden kaynaklamayan ama tecrübeyi kuran transandantal'i ve onun transandantal özneye yani bir anlamda kendinde şey'le ilişkisini düşünelim.

Kant nesne olmanın anlamını ortaya koymak için onun karşıtına başvurur. *Resistance*⁷ karakteri gösteren bir karşıttan söz eder. Fakat bunu ontik bir *resistance* olarak düşünmez. Bu öznenin kendi itibarıyla gelen bir *resistance*'tır ve onu özgürlüğe bağlar. Bu karşıt 'kendinde şeydir' (Heidegger, 1997b: 250). Kendinde şey'in bilinemediğini, sadece düşünülebildiğini hesaba katarsak onun belirlenmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Belirlenmemiş olmak özgür olmak anlamına gelebilir. Kendinde şey'in *resistance*'ı Sipinoza'nın söz ettiği gibi bir olumsuzlama olabilir. Buradaki olumsuzlama belirlenmemiş olanla belirlenmiş olan arasında yani bir anlamda nesne olmayanla nesne olan arasındadır.

Heidegger'in dile getirdiği ve 'empirik bir karşılığı olmayan genel bir nesne kavramı olmaksızın nesnelere tecrübesi nasıl mümkün olabilir?' (Heidegger, 1997b: 250) biçiminde ifade edilebilecek problemin çözümünü sağlayacak olan anahtar, tam da burada gizli olabilir. Çünkü kendinde şey'in karşıtı olan şey nesnedir ve burada nesne derken herhangi bir nesneye değil, genel bir nesne kavramına işaret ediliyor olmalıdır. Bu genel nesne kavramı da nesne tecrübesine olanak sağlar.

Tekrar özgürlüğe dönecek olursak; Kant'ta ahlak yasasının zamana tabi olmamaya bağlı olarak kurulduğunu ve özgürlüğün de bu demek olduğunu hatırlayabiliriz.⁸ Heidegger'de özgürlük 'hiç'in içine bırakılmışlığın bilincini yaşamaktır. Özgürlük söz konusu olunca 'kendinde şey' ve 'hiç', insan ve Dasein kavramları devreye giriyor. Fenomenal dünya var olanların bir 'var olan' olan insanda temsil edilmiş hallerinin bir bütünüdür. Fenomenal dünyanın birliğini sağlayan da özbilinç'tir; kendinin bir ve aynı şey olduğunun bilincidir. Burada Heidegger'e kulak verelim:

Bu birliği nasıl kavramalıyız? Dasein kendi varlığının sözü edilen minval ve imkanları içinde nasıl birlik halinde var olabilmektedir? Herhalde şöyle ki

⁷ Resistance (direnc) burada kendini ele vermeye karşı bir direnc; kendini ortaya koymamak, gizlemek anlamındadır.

⁸ Kant'a göre özgürlük bir koşuttur yani doğrudan temellendirilemez. Bununla birlikte özgürlük, ahlakın zorunlu koşuludur. Dolayısıyla ahlak üzerinden temellendirilebilir. Kant *kategorik imperatifin*, bir anlamda ahlak yasasının ahlak alanının *sentetik a priori*'si olduğunu iddia eder. Otonom bir varlık olan insan yasa koyabilir ve bu yasaya uyabilir. Düşünür, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserinde; "İsteme, akıl sahibi olmaları bakımından, canlı varlıkların bir tür nedenselliğidir ve özgürlük bu nedenselliğin, onu belirleyen yabancı nedenlerden bağımsız olarak etkili olabileceği özelliği olur..." der. Ona göre ahlak yasası özgürlüğün en üst yasasıdır bkz. Kant, 2002.

söz konusu varlık kendi özsel imkanları içinde hep *kendi olarak* var olmakla, yani bu var olanın hep *ben kendim olarak* var olmasıyla mümkündür. Öyle görünüyor ki, yapı bütünü bütünlüğünü “bir arada tutan” “benim”. Bu yüzden dir ki, söz konusu var olanın “ontolojisinde”, “ben” ile “kendilik” hep taşıyıcı zemin (yani töz veya özne) olarak kavranılagelmiştir⁹ (Heidegger, 2011: 336).

Ben ile kendilik taşıyıcı zemin, bu taşıyıcı zeminin olanağı yani ele aldığımız problemin kalbi de ihtimam-göstermeklik’tir. Dasein’ı en zati varlık imkanına çağıran, bir bütün olmanın imkanının koşulu ihtimam-göstermeklik’tir. Heidegger bu kavramı şöyle açıklıyor: “...Dasein’in ontolojik yapı bütünü’nün formal eksistensiye bütünlüğü şöyle bir yapı içinde kavranmalıdır: Dasein’in varlığı şu demektir: (bir-dünya-) içinde-zaten-var-olarak-kendini-önceleme olarak (dünya-içinde karşılaşılan var olanların) beraberinde var olmak. İşte bu var olma, saf bir ontolojik-eksistensiye olarak kullanılmakta olan ihtimam-göstermeklik kavramının anlam içeriğini doldurmaktadır” (Heidegger, 2011: 203).

‘Dünya içinde zaten var olarak kendini önceleme’ daha önce başvurduğum; ‘bir odada sabit kalan kişinin odaya girip çıkanlardan haberdar olması’ anolojisindeki odada sabit kalan kişinin, nasıl olup da odada sabit kaldığının açıklamasıdır. “I think; ben düşünüyorum” derken buradaki ‘ben’ kendini önceleyendir. Düşünen kendini önceleyendir. Heidegger ‘ben düşünüyorum’u Kant’tan alıntıyla şöyle açıklar;

“Ben”, bütün kavramlara eşlik eden bir salt bilinçtir. Bu ifadeyle, “düşüncele-
rin transandantal öznesinden başka bir şey tasavvur ediliyor değildir”. “Biza-
tihi bilinç, aynı zamanda bir tasavvur değil ... esasen onun bir formudur”.

“Ben düşünüyorum” dendiğinde, “her tecrübeye asılı bulunan ve onlardan

⁹ Bu kısmı yine Heidegger’e kulak vererek biraz daha ayrıntılandırabiliriz: “Dasein bütünü-
nü fenomenal olarak kavramaya çalışınca, tam da ihtimam-göstermeklik yapısının buna
engel olduğu zannedilmişti. Çünkü kendini önceleme, henüz-olmamışlık olarak sunuyordu
kendini. Noksanlık anlamında karakterize edilen kendini-önceleme, sahici-eksistensiye
bir etüt yapılarak kendini *hitama yönelik varlık* olarak açığa vurmuştu ki, her Dasein kendi
varlığının temelinde o olarak var olmaktaydı. Aynı zamanda şunu da belirgin kılmıştı ki,
vicdanın celbi sayesinde ihtimam-göstermeklik, Dasein’ı en zati varlık imkanına çağır-
maktaydı. Söz konusu celbetme anlayışı da, asli olarak anlaşıldığında, kendini önceleyici
kapalılığı-açma-kararlığı olarak açığa çıkmıştı. Bu da Dasein’in sahih bütün-olma-imkanını
yine kendi içinde belirlemekteydi. Demek ki, ihtimam-göstermekliğin yapısı, olası bir bü-
tün oluşa *engel* değil, böylesi bir varoluşa-dair varlık imkanının *imkan koşuludur*.” (Heideg-
ger, 2011: 335-336).

önce gelen apersepsiyonun bir formu” ifade edilmiş olur¹⁰ (Heidegger, 2011:338).

Sözü edilen ‘özbilinç’in (*apperception*) formu’nu anlamak her ne kadar başından beri onu kavrayarak, temellendirebilmek adına git gide ona yaklaşan bir irdeleme içinde olmuş olsak da kolay değildir. Bu formun açıklanması, belki de bir sürü kavram ve açıklama içeren transandantal felsefenin başlangıç noktasının burası olması nedeniyle ‘kendiliğindenlik’ kavramını çağrıştırıyor. Fakat burada sözünü ettiğim kendiliğindenliği *auto telos*¹¹ kavramı karşılamıyor.

Buradaki ‘kendi’liği, ‘özbilinç’i, ‘özbilinç’in kendiliğindenliği’ni aynayı aynaya tuttuğumuzda karşılaştığımız görüntünün karşıladığı kanısındayım. Aynadaki görüntüler asıllar değil temsillerdir. Temsilleri barındıran ve bir arada tutan ayna kendine yönelmek isteseydi neyle karşılaşırdı? Aynayı aynaya tuttuğumuzda matruşka gibi iç içe ve git gide küçülen, aynayı tutan görüntümüzü görürüz. Ayna burada hem kendini hem de görüntüye dahil olan bizi görmektedir. Burada kendini bilmesiyle bizi bilmesi aynı statüye sahip olamaz. Çünkü ondaki biz temsildir. Temsil eden ve temsil edilen olarak onun kendini bilmesi farklı bir bilme olmalıdır.

Ya görüntüye biz dahil olmasaydık? Ayna sadece aynayla karşı karşıya olsaydı? Biz görüye dayanan bir temsil olduğumuza göre bu durum görüye dayanmayan bir temsil olan ‘saf ben’i mi işaret etmektedir? Diğer taraftan aynayı aynaya tuttuğumuzda gördüğümüz iç içe geçmiş ve git gide küçülen sayısız görüntünün ucunun nereye kadar uzandığı başka bir sorudur? Fizik biliminin bu olguyu nasıl açıkladığına bakarak ‘özbilinç formu’nun bu olguya benzerlik gösterip göstermediği tekrar değerlendirilebilir. Çalışmanın en başına dönecek olursak bu son analogi ‘ben’, ‘düşünme’ ve zaman ilişkisine de ışık tutmaktadır. Temsil edenin yani ‘odada sabit olarak kalan kişi’nin; aynanın birliği ve aynılığı, zamanı, zamanda akıp gidenleri, temsil edilenleri bir arada tutar. ‘Özbilinç’ de zamanda aynı kalır.

Çocukluk amneziisi olarak bilinen yaşamın ilk yıllarının hatırlanmaması durumunu da Douwe Draaisma’nın ifade ettiği gibi; Mark Howe ve Mary Courage gibi kimi teorisyenler çocuğun o yıllarda özbilinçten yok-

¹⁰ Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*’nden alıntı.

¹¹ Ereği kendinde olma.

sun olmasıyla açıklar. Nasıl ki ana karakteri olmayan bir otobiyografi düşünülemezse, “Ben”i olmayan bir bellek de düşünülemez (Draaisma, 2012: 40). Bellek zamansal varlık ve olayların sıralı bir biçimde ilişkilendirilerek saklandığı bir depodur. Özbiliç olmadan zaman, zaman olmadan bellek düşünülemez. Kant ve Heidegger ekseninde *ben-zaman* ilişkisi bu şekilde çözümlenerek yorumlanabilir.

Sonuç

Kant’ın zaman anlayışıyla açtığı çığır, Kopernik Devrimi’ne benzettiği büyük hamlesi, fenomenolojiye kapı aralayışı, kesin bilgi yolundaki adımı, tözsel olmayan bir ben’i kuruşu, tartışmasız önemli özgünlükler olarak nitelendirilebilir.¹² Heidegger’in Kant yorumu da özgün ve başarılı bir yorumdur. Sonuç olarak, Heidegger’in Kant yorumu üzerinden metafiziği temellendirme çabasının verimli ve anlamlı olduğu söylenebilir.

Kant bilinebilir olanla olmayanın sınırını çizmiştir; aşkın olan bilinemez. Heidegger ise bu sınırın ötesine geçmeyi denemiş ve sınırı kendi yorumuyla biraz daha genişletmiştir. Bu kapsamda Kant’tan farklı olarak zamanı ön plana çıkaran Heidegger, zamana atfettiği rolü tutarlı bir biçimde savunmuştur. Bu noktada Heidegger’in insan ve aşkınlığı Kant’ın yaptığından daha çok birbirine yaklaştırdığı iddia edilebilir. Düşünür, felsefesiyle bir bakıma insan ve hakikat arasındaki mesafeyi kısaltmıştır.

Kaynaklar

- Aristoteles. (2001). *Fizik*. (Çev. S. Babür). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Descartes, R. (1983). *Felsefenin İlkeleri*. (Çev. M. Akın). İstanbul: Say Yayınları.
- Draaisma, D. (2012). *Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer*. (Çev. G. Koca). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gözkan, B. (2010). Kant’tan Heidegger’e Varlığın Anlamı Meselesi. *Cogito*, 64, 133-152.
- Gözkan, B. (2018). *Kant’ın Şemsiyesi: Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

¹² Kant Kopernik’in astronomi alanında yaptığı devrimin bir benzerini kendinin metafizik alanında yaptığını iddia eder. Kopernik nasıl gezegenler ve gözlemcinin rollerini değiştirdiyse Kant da bilen ve bilinenin rollerini değiştirmiştir. Düşünüre göre özne nesneye değil nesne özneye uyar. Bkz. Kant, 1998: BXVI.

- Heidegger, M. (1997a). *Kant and the Problem of Metaphysics*. (Trans. R. Tarft). Indianapolis: Indiana University Press.
- Heidegger, M. (1997b). *Phenomenological Interpretation of Kant's Critique of Pure Reason*. (Trans. P. Emad & K. Maly). Indianapolis: Indiana University Press.
- Heidegger, M. (2011). *Varlık ve Zaman*. (Çev. K. H. Ökten). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Heidegger, M. (2013). Kant ve Metafizik Problem. (Çev. Z. Aşkın & R. Akalın). *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 6 (1), 149-161.
- Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. (Trans. P. Guyer & A. W. Wood). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (Çev. İ. Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Mctaggart, J. E. (1908). The Unreality of Time. *Mind*, New Series, 68, 457-474.
- Salman, S. (2017). Heidegger'in Kant Okuması: Hayalgücü, Zaman ve Sonluluk. *Felsefi Düşün*, 8, 153-177.
- Şenkaya, C. (2014). Düşünenin Düşünüyorum'da Düşündüğü: Kant'ın *Cogito* Eleştirisi. *Felsefi Düşün*, 3, 142-157.

Öz: Heidegger, metafiziği temellendirme çabası doğrultusunda Kant'ın Saf Akılın Eleştirisi adlı eserini yorumlamıştır. Bu çalışmanın amacı, bu yorumun kilit noktası olması dolayısıyla Kant ve Heidegger ekseninde ben-zaman ilişkisini çözümlenektir. Ontolojik bilginin peşinde olan Heidegger, bu uğurda Kant'tan farklı olarak zamanı ön plana çıkarır ve bu kavrama önemli bir rol atfeder. Düşünür, böylece Kant'ın bilinebilir olanla olmayan arasında çizdiği sınırı genişletmeye çalışır. Heidegger'in bunu nasıl yaptığını açıklamak ben ve zaman kavramlarıyla aşkınlık, sonsuzluk, sonluluk, düşünme ve özbilinç kavramları arasındaki ilişkiselliğe ışık tutmayı gerektirir. Aynı zamanda söz konusu ilişkiselliği yorumlamayı amaçlayan bu çalışmada nihai olarak, Heidegger'in ilgili çabasıyla insan ve hakikat arasındaki mesafeyi kısalttığı iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Heidegger, Kant, metafizik, ben, zaman, düşünme, özbilinç.

